

דחקו? ומי יכול לדעת אם נמצא באיזה מקום בן עניים קטן, שצריך לשכור לו מלמד ללמדו תורה ולחנכו במצוות? ר' ישראל לא רצה להכניס עצמו בנסיונות אלה ומיהר להסתלק מכל הזכיות של שטר ההגרלה. «(תנועת המוסר עמ' 371, ומפי גדולי המוסר דנובהרדוק זצ"ל, ובחבר מאמרים יט — מובא ב'המאורות הגדולים' לרח"א זייטשיק).

דף פד

'כגון שהורישתו אשתו בית הקברות, משום פגם משפחה אמור רבנן לישקול דמי וליהדר'... — עיין רש"י. בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א רלח) פסק להתיר לבני משפחה החפצים לפנות את אבי המשפחה הקבור במקום אחר, לנחלה שקנוה עבור שאר המשפחה. והביא את סוגיתנו ואת דברי רש"י שגנאי הוא לאדם להקבר אצל אחרים, שלא במקום קבורת בני משפחתו. ע"ש בכל דיונו; — 'ולכן, אף שמכל מקום לא הייתי מיעץ לפנות, אין למחות באלו הרוצים לפנות את אביהם לקבר משפחה'.

'ואי דרבנן — דמים מאי עבידתיהו' — מבואר בגמרא שלדעת הסוברים ירושת הבעל — דרבנן, פשוט שהקרקעות חוזרות ביובל למשפחת האשה. ויש להעיר מאי פשיטותא, למה לא נאמר שחכמים תקנו כעין דאורייתא, שירושה אינה חוזרת? ויש לומר (עפ"י התוס' לעיל נו ד"ה קסבר), לפי שירושת הבעל אין גדרה כשאר ירושות, כיון שאינה מחמת קורבה, ואינה נידונת כתוספת על דין דאורייתא, אלא היא תקנה מחודשת, וכיון שכך, עיקר זכיותו מדין 'הפקר בית דין הפקר', ולכך חוזרת ביובל. (קובץ שיעורים אות שב)

'רבי עקיבא אומר: אין מרחמין בדין, אלא ינתנו ליורשין' — בספר פני יהושע (כאן ובע"ב) דן בדבר המצוה המוטלת על היתומים לפרוע חובות אביהם (להלן פו), והקשה מדוע בית דין לא יפסקו להשאיר החובות ביד הנושים אם תפסו (ע' בגמרא להלן שאין מועלת תפיסתם אף בדיעבד). וביחוד קשה לשיטות הפוסקים (ע' סמ"ע וש"ך ריש סימן קז) שהרשות נתונה לבית דין לכפות על מצוה זו, אף על פי שמתן שכרה בצדה.

ובספר בית יעקב תירץ שמצוה זו, מצות כיבוד אב, אינה מתקיימת אלא אם הבנים מרצונם יפרעו, ולא ע"י בית דין. וגם אין תוקף לגביית ב"ד תוקף אם מתנגדים הבנים. ובמרדכי העמיד משנתנו ביתומים קטנים שאינם בני מצוה. (והפני"הושה הקשה על כך).

'שכולן צריכין שבועה ואין היורשין צריכין שבועה' — עיקר טעמו של רבי עקיבא מבואר בירושלמי, שכל מקום שהנכנסים שם, ברשות היתומים הם עומדים, כי הם היורשים דבר תורה, משא"כ בעל חוב וכתובת אשה — באו על ידי התחייבות עצמית ולא בדין שחייבה תורה, והרי הם מחוסרים גוביינא. ונקט רבי עקיבא טעם של שבועה לחוק הדברים, אך הוא הדין אם פטרום מן השבועה. (עפ"י הרא"ש. וע' זכר יצחק יב. ע"ע במצוין בחגיגה ט (חוברת קמג), מקומות רבים שהתנא נימק דבריו בטעם שאינו הטעם העיקרי אלא תוספת חיווק וסמך. וצ"ע פשר הדבר). ואולם בתוס' להלן (צב רע"א) נקטו שבמקום שאין צריך שבועה לא אמר רבי עקיבא ינתנו ליורשים. (וע"ש בספר אילת השחר).

'(ע"ב) 'מר סבר רבי טרפון רבו הוה ומר סבר תבירו הוה' — שאמנם בתחילה היה תלמידו, אבל לאחר מכן נתעלה רבי עקיבא וגדל מאד בתורה עד שיצא מכלל תלמידי רגיל, ונעשה לו כתבר. [נומצינו

(בתוספתא מקוואות א) שהודה רבי טרפון לדבריו ואמר לו: עקיבא, הפורש ממך כפורש מחייו. וכן היה קורא עליו (ספרי בהעלותך עה) 'אשריך אברהם אבינו שיצא מחלצריך עקיבא'.

'התופס לבעל חוב במקום שחב לאחריים' — ע' במובא בגטין יא:

'ככתבם וכלשונם'

'אנו מוצאים הרבה ענינים במשפט שבאו מצד מדת הרחמים. שזהו הכלל הגדול של ועשית הישר והטוב, שזהו יסוד דינא דבר מצרא, או הדין ד'שומא הדר לעולם' משום ועשית הישר והטוב. שמדת הרחמים בודאי אינה יוצאה מכלל ישר וטוב. אלא שמוכרחים אנחנו לומר, שבזמן שרואים החכמים, בתור מחוקקים, לקבוע חק, שמצד המשקל של מדת הרחמים הוא ראוי להקבע בצורה משפטית, יש כח בידם לעשות כן, ואחר כך השופט הפרטי הבא לדון, מוכרח הוא לדון על פיו, ואסור לו לעבור על זה, אפילו אם מדת רחמיו הפרטית תניע אותו לכך. אלא שבודאי צריכים תמיד לשקול את מדת הרחמים הזאת, שתהיה בצורה שלא תקלקל את מדת הדין. ואפילו בשופטים פרטיים גם כן אין זה כלל גמור, שלא להתחשב עם המצב של הנדונים, שהרי...

ומכל זה אנו מוכרחים לומר, שהכתוב שאומר ודל לא תהדר בריבו הוא נאמר דוקא בזמן שהדין אינו מתחשב כלל עם שורת הדין, אלא שהוא פוסק את המשפט רק מפני מדת הרחמים על הדל, אבל בזמן שיש משקל לזה גם כן מצד צורת המשפט ויסודי הדין, יש רשות לדיין לפעמים לצרף לזה גם כן מדת הרחמים, והחמלה על האומללים והעובדים הנדכאים. והמדה יותר גדולה ממה שיש רשות להדיין הפרטי, יש רשות כזאת למתקני התקנות, וקובעי חוקים לדורות.

ולפעמים תוכל ליפול מחלוקת בשיקול הדעת בין קובעי תקנות, אם לא יש כאן העברה על מדת הדין מצד מדת הרחמים יותר מדאי, וזהו היסוד שנחלקו בו רבי טרפון ורבי עקיבא במשנה דכתובות, שר"ט סובר שמדת הדין היא שקולה, וראוי לתקן לצרף מדת הרחמים ליתן לכושל שבהן, ור"ע שקל בדעתו שמאחר שצד אחד צריך שבועה, והיתומים אינם צריכים שבועה, עומד הממון קרוב להם יותר, ואם נעבור על זה מצד מדת הרחמים, כבר נקרא לדעתו העברה על מדת הדין, שבטא זה במה שאמר: 'אין מרחמין בדין'... (מכת"י הרא"ה קוק זצ"ל. נדפס ב'טוב ראי')

דף 96

'אבימי בריה דרבי אבהו הוו מסקי ביה זוזי בי חוזאי... מיגו דיכולין לומר לא היו דברים מעולם...'
— בשאלה מדוע אין השליח נאמן כעד אחד כנגד בעלי החובות הטוענים להד"ם, והאם נחשב כנוגע בעדותו משום כשאומר שילמתי כדי להיפטר — ע' בראשונים כאן ובב"ב לד. אור שמח — עדות טו; קהלות יעקב ב"ב יט וסנהדרין טו, א.

'ידענא בה דחשודה אשבועה' — יש מפרשים שראתה שנשבעה לבטלה ולשוא (ריטב"א בשם הגאונים), או כגון שנשבעה ולא קיימה שבועתה (עפ"י רבנו תם בשם בה"ג — מובא בתוס' שבועות מו). ויש אומרים ששמעה אותה מוציאה שם שמים לבטלה ועברה על 'לא תשא'. (כן הביא המרדכי בב"מ דף קנד מבה"ג. [ומובא בבית יוסף פז ובשו"ע].

ובספר 'דברי אמת' (בענין חשוד, דף סז) תמה על כך מהמבואר בתמורה (ד) שהמוציא שם שמים לבטלה אינו עובר על לאו אלא על עשה ד'את ה"א תירא'. ולפי זה אינו נעשה חשוד על השבועה ללא הכרות בית דין. ולכן נמנע רבנו תם מלפרש